

KÜLLŐS IMOLA

Szikra? Fatörzs? Forrás?

Adatok Erdélyi János néphagyomány-felfogásához és népköltészet-ismeretéhez*

A címben szereplő három metaforát: a *szikrát*, a *fatörzset* és a *forrást* – különösen ez utóbbit, olykor még a „tiszta” jelzővel is kiemelve lényegét – a 19. század elejétől egészen napjaink reklámjaiig sokan alkalmazták a népköltészetre, illetve a néphagyományokra. Erdélyi János, a magyar folklorisztika első teoretikusa és elkötelezett munkása is élt mindhárom kifejezéssel, hangsúlyozva az anyanyelvű költői hagyomány megismerésének fontosságát, sőt szükségességét. E három metaforikus kifejezés mellett a néphagyományok minősítéseként még gyakran előfordul írásaiban az *ereklye*,¹ a *tükör*, a *kulcs*, az *alap* és a *kincs*² szó is.

Az lenne méltányos és illő Erdélyi János születésének bicentenáriumán, ha folkloristaként Erdélyi és az öt egy-két emberöltővel megelőző magyar értelmiség népköltészet-felfogásával foglalkoznánk, kiemelve Erdélyi folklorisztikai és folklorésztetikai munkásságának úttörő voltát, értékeit. Egy ilyen tudománytörténeti szemle azonban meghaladná a kiszabott kereteket, hiszen – mint arra az emlékülés irodalom- és eszmétörténeti dolgozatai³ is utaltak – a *népi* és *nemzeti költészet*, illetve a *hagyomány* értelmezése folyamatosan változott nemcsak az egykorú európai és magyar irodalomban, de még Erdélyi János életművén belül is.

Tanulmányom ezért egy szűkebb témára, Erdélyi János néphagyomány-felfogására és népköltészeti műfajokra vonatkozó ismereteire koncentrálok, írásai és kéziratok naplójeljegyzései, valamint T. Erdélyi Ilona szaktanulmányai⁴ alapján. Szeretném idézetekkel érzékeltetni, hogy túl a *Népdalok és mondák* szerkesztési munkáján, kényszerű

* Készült az OTKA 104758. sz. pályázat keretében.

- 1 „Ezen kötettel a magyar *népirodalom ereklyéi*: mesék, dalok, közmondások, adomák, szokások, hiedelmek, szóval: minden idetartozó elem kiadása van foganatba véve.” ERDÉLYI JÁNOS, *Nyelvészeti és népköltészeti, népzenei írások*, s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, Bp., Akadémiai, 1991 (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai, 13), 258. Megjelent a képes kiadású *Magyar népmesék* (Pest, 1855) előszavaként.
- 2 „[...] mint jámbor igyekezetű napszámosa *népnemzeti kincsünk* kiállításának” (értsd: összegyűjtésének és publikálásának). ERDÉLYI JÁNOS, *Népköltészet és kelmeiség* = E. J., *Nyelvészeti és népköltészeti...*, i. m., 197.
- 3 Az Erdélyi-emlékülés előadásai közül lásd S. VARGA Pál, *Erdélyi János romantika-fogalmáról*, ItK, 118(2014), 483–490; KOROMPAY H. JÁNOS, *Erdélyi és Arany: két életmű találkozása*, ItK, 118(2014), 476–482; SZILÁGYI MÁRTON, *Erdélyi János és az irodalmi népiesség*, ItK, 118(2014), 519–525. A témáról összefoglalót írt korábban K. POSONYI ERZSÉBET, *Erdélyi János és a népköltészet*, Ethnographia, 38(1927), 81–118, 165–192.
- 4 T. ERDÉLYI Ilona, *„Pályák és Pálmák”: Válogatott tanulmányok*, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2008. Ez úton is köszönöm T. Erdélyi Ilonának, hogy nagypapja kéziratok naplóját az Erdélyi Tárbán tanulmányozhattam, s hogy dolgozatom megírásában tanácsaival segített.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 5. szám

bujdosása idején, 1850 telén egy kis, vegyes lakosságú felső-zempléni faluban hogyan is gondolkodott Erdélyi a hagyomány kérdéseiről.

Kölcsey a *Nemzeti hagyományokról* írott esszéjében (1826) kizárólag a népköltészet történeti tematikájú énekeit vélte annak a *médiumnak*, mely által megteremthető a „sajátlagos” magyar költészet: „A valódi nemzeti poézis eredeti szikráját a *köznépi dalokban* kell nyomozni” – írta.⁵ „Ezzel Kölcsey egyúttal ahhoz a közköltészeti koncepcióhoz is csatlakozott, amely Faludi Ferenc óta a népiiben keresi a magyarság régi – eredeti, saját – költészetének elevenen élő maradványait, hogy önmagából újíthassa meg, az idegen hatások uralmának korszakát lezárandó” – állapította meg S. Varga Pál.⁶

E Horváth János óta gyakran hangoztatott felfoggással szemben legutóbb Szilágyi Márton azt fejtegette (Takáts Józseffel egybehangzóan),⁷ hogy szó sincs Kölcseynél, „sem ebben a két bekezdésben, sem a későbbiekben arról, hogy a magyar kultúra esetében a népdal (vagy a köznépi dal) mintájául, normájául, alapjául vagy kiindulópontjául szolgálhatna a műköltészetnek”.⁸ Szilágyi Márton e dolgozata hívta fel a figyelmet arra is, hogy a nemzeti irodalom megteremtésén fáradozó patrióta reformkori értelmiség egyöntetűen csak a népdalokat és a népnyelvet nevezte/vélte néphagyománynak (azaz évszázados etnikus örökségünknek, világlátásunk, erkölcsi hozzáállásunk, gondolkozás módunk, tehát a magyar „néplélek” tükrének) – Berzsenyit kivéve, aki nemzeti hagyományaink közé sorolta még a táncot (különösen a hadi táncot) és a lovaglást is.

Már ebből is kitűnik, hogy a néphagyomány olyan tág, műformáit tekintve is gazdag, koronként változó tartalmú fogalom, mely heterogén eredetű és esztétikai minőségű műveltségi anyagot fog egybe. Teljesen nyilvánvaló, hogy a 18–19. századi hazai értelmiség nem a mai értelmezésnek megfelelő paraszti folklórt (s azon belül a szájhagyományban élő népdalokat), hanem a közismert, anyanyelvű, történeti múltunkat is őrző „*nemzeti költészetet*” nevezte így: gondoljunk csak Csokonai lelkes figyelmeztetésére, mely szerint a „rabotázó paraszt”, a „daloló falusi leány” s a „jámbor puttonos” énekei egészen Árpád szerencsi táboráig repíthetnek vissza bennünket az időben.⁹

5 Kölcsey értekezéséről legújabban, sok nézőpontból: *Szívből jövő emlékezet: Tanulmányok Kölcsey Ferenc Nemzeti hagyományok című írásáról*, szerk. FÓRIZS Gergely, Bp., reciti, 2012 (Hagyományfrissítés, 1).

6 S. VARGA PÁL, *A nemzeti költészet csarnokai: A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. század magyar irodalomtörténeti gondolkodásában*, Bp., Balassi, 2005, 440.

7 Mindkét tanulmányt lásd *Szívből jövő emlékezet... i. m.*

8 Szilágyi Kölcsey eszmefuttatását idézi: „Mindenütt vagynak a’ köznépek dalai, mindenütt megdicsőítetnek a’ merész tettek bár mely együgyű énekben is. De vagynak népek, kik az együgyű ének’ hangját időről időre megnesemesítik, az énekes magasabb reptet vesz, s’ honának történeteit nevedekő fényben terjeszti elő. [...] míg végre a’ pórdalból egy Selmai ének, vagy épen egy Ilias tűnik fel. Másutt a’ pórdal állandóul megtartja eredeti együgyűségét, s’ a’ nemzet szebb része felfelé hágván a’ míveltség’ lépcsőjén, a’ bölcsőben fekvő nemzeti költést messze hagyja magától. Illy környűlményben a’ magasabb poesis többé belső szikrából szép lángra nem gerjed; idegen tűznél kell annak meggerjednie, s’ a’ nemzet egészének nehezen fog világítani. Velünk, úgy látszik, e’ történt meg.” SZILÁGYI Márton, *A „pórdal” státusza a Nemzeti hagyományokban = Szívből jövő emlékezet... i. m., 95–114, itt: 102.*

9 Amint azt Csokonai Vitéz Mihály az *Anakreoni dalok* 1803-ban írt bevezetőjében fejtegeti.

Köztudott, hogy a magyar nyelv *népdal* szava a Herder által bevezetett *Volkslied* tükörfordításából keletkezett, 1818-ban bukkant fel először, s használata az 1830-as évekre vált általánossá.¹⁰ Ám addig a következő megjelölésekkel találkozunk: „a köz-népnek szájában forogni szokott régi versek” – írja Rát Mátyás 1782-ben, s magyarázat-képpen hozzáfűzi: „melyeknek *Volkslieder* a nevezetek”. Révai Miklós „köz énekek”-nek nevezi (1782), Csokonainál „magyar népbeli dalok”-ról (1798) és „Volkslieder”-ről (1804) esik szó. A Hazai és Külföldi Tudósítások 1811-es évfolyamában a „köznép énekei”-ként, a Hasznos Mulatságok 1817-es évfolyamában „nemzeti dallok”-ként említik a népdalokat. A Hasznos Mulatságok első népdalközlései is „köznép Dallai”, „köznép énekei” címmel jelennek meg, míg végre 1818. II. félévének 314. lapján feltűnik a Kultsár István által magyarított „Nép-dal” elnevezés.

Feltűnő, hogy a 18. század végén és a 19. század első évtizedeiben, amikor az értelmiségiek és literátus hazafiak a szájhagyományról szóltak, mindig jelzős szerkezeteket használtak: például „köznép énekei”, „köznép dallai”, „paraszt/mezei dal”, „pór dana”. A Tudományos Gyűjteményben, a Hasznos Mulatságokban, az irodalmi zsebkönyvekben és almanachokban rendszertelenül felbukkanó népdalközlések, vagy Rummy Károly György (64 nyugat-magyarországi dalszöveget tartalmazó) gyűjteményének angol kiadásában¹¹ megjelenő „köznépi dallok” „meghosszabbítják és elmélyítik azt a hagyományfelfogást, amely az eredetében is paraszti folklór helyett annak átstilizált, értelmiségi-mezővárosi körökben is kedvelt, közismert változatát tekinti népköltészetnek”,¹² és a cigányzenészek által terjesztett nótaszerzők (pl. Egressy, Lavotta, Karsa Endre) dallamait pedig „eredeti” (tehát jellegzetesen magyar, azaz nemzeti zenei ízlésünknek megfelelő) népzeneinek. A *Népdalok és mondák* szerkesztésekor Erdélyi is ebben a szellemenben válogat, s „barna zenészeink” értékes „magyar” melódiáit ajánlja ráénekelni az általa szerkesztett népdalszövegekre.¹³ Jóllehet a tulajdonképpeni, országosan ismert és kedvelt *közköltészeti dalok* száma kötetről kötetre csökken, megítélésem szerint még így is legalább 40%-a (bizonyos tematikus csoportokban pedig közel 100%) ilyen az általa összeállított, első, reprezentatív népköltési gyűjteményünknek. A 19. századi irodalmá-

10 A német *Volkslied* műszó magyarításának évtizedeken át változatos jelentéstartalma volt, ennek igazolására egy kevésbé ismert példát idéznék: 1802-ben gróf Széchenyi Ferenc egyik levelében ezt írja Grüber Károlynak, aki magyar költésztörténetet akart írni, s anyagi támogatásért folyamodott hozzá: „legrégibb költeményeink népénekek (*Volkslieder*) voltak, melyek sajnos, mind elpusztultak, s nem hiszem, hogy legkorábban már a XVI. században is nyomaikra találjunk. A későbbiek nagyon is újak s sokkal ismertebbek, semmint tudományos ismertetésre szorulnának”. GRÜNN Albert, *Gróf Széchenyi Ferenc a régi magyar népénekekről*, Ethnographia, 13(1902), 468–469, itt: 469. Mondanom sem kell, hogy ma már a *népének* kifejezés is mást jelent, mint annak idején: közismert, anonim *vallásos éneket* jelöl.

11 Sir John Bowring fordítása *Poetry of the Magyars* címmel 1830-ban jelent meg Londonban, Rummy Károly György pápai, majd veszprémi gimnáziumi tanár kéziratos gyűjtése és más magyar kéziratos források felhasználása alapján. A témáról bővebben: VOIGT Vilmos, *Rummy Károly György magyar népdalai – John Bowring számára = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 1*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2012, 217–243.

12 Csörsz Rumen István, *Kultsár István és a Hasznos Mulatságok „köznépi dall”-ai (1818–1828) = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 2*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2013, 143–204, itt: 163.

13 „Figyelmeznii kell a mi barna zenészeinkre, aztán végigforgatni a népdalgyűjteményt: ritka nóta, hogy reá vers ne akadjon.” ERDÉLYI János, *Cseleji napló* (Erdélyi Tár), 1850. jan. 15., 16–17, 127a–128a.

rok és hazafias felbuzdulásból gyűjtögető literátus emberek számára tehát a népdalnak három fő ismérve volt: *nemzeti, régies és a köznép által ismert*.¹⁴ Ez utóbbi azt is jelentette, hogy a *szájhagyományban terjedő, énekelt és anonim* alkotásról van szó.

Köztudott¹⁵ az is, hogy a *néphagyományok* – elsősorban a népköltészet – tudatos gyűjtése Európa-szerzte nemzeti keretekben indult meg a 18. századtól a (nép)lélektan, a nyelv- és irodalomtörténet ösztönzésére. A felvilágosodás után az ún. romantikus esztétika képviselői mindenekelőtt az etnikus sajátosságokat, a „néplélek” lenyomatát, illetve kifejezésformáit, a nemzeti történelmi múlt és mitológia (illetőleg az „ösvallás”) nyomait keresték az „ősinek” tartott anyanyelvű, köznépi-paraszti kultúrában. Rendkívüli módon felértékelődött a nemzeti múlt dokumentációjaként felfogott történeti énekköltészet és az eposz, amelyet a nép közös történelme forrásának, lenyomatának tekintettek. Ahol nem maradt fenn nemzeti nyelvű hőseposz, akárha ismert vagy anonim költő irodalmi alkotásaként,¹⁶ ott hamisítottak,¹⁷ kompiláltak,¹⁸ s úgy pótolták a költészet-történeti „hiányt”. Az „elveszett” magyar hősi epikát pótlandó írta meg Pálóczi Horváth Ádám a *Hunniást*, Vörösmarty Mihály a *Zalán futását*, Arany János a *Buda halálát* és a *Toldi*-trilógiát. Azoknál az európai „kis” népeknél, amelyek nem rendelkeztek független államisággal (magyar, finn, skót, észt, litván), az anyanyelvű néphagyományok, így az idiomatikus népnyelv és annak legművészebb kifejezésformája, a népköltészet gyűjtése és kiadása összekapcsolódott a nemzeti kultúra és tudomány megteremtéséért vívott küzdelemmel, hiszen ettől remélték az anyanyelvű irodalom megteremtését, illetve megújítását.

E nemes célokról és saját gyűjtési „módszereiről” így vallott egyik elfeledett reformkori népdalgyűjtőnk, Mindszenty Dániel¹⁹ *A népdalok gyűjteményje ügyében* (1831) című írásában:

- 14 Bővebben: KÜLLŐS Imola, *A magyar népdalkutatás története = Magyar Néprajz, V, Népköltészet*, főszerk. VARGYAS Lajos, Bp., Akadémiai, 1988, 414–426.
- 15 Giuseppe COCCHIARA, *Az európai folklór története*, bev., tan. ORTUTAY Gyula (*A magyar népköltészeti kutatás története*, 519–548), Bp., Gondolat, 1962; Peter BURKE, *A népi kultúra a kora újkor Európában*, Bp., Századvég–Hajnal István Kör, 1991. Az eredeti mű: *Popular Culture in Early Modern Europe*, London, 1978.
- 16 Ilyen kora középkori alkotás a grúz Sota Rusztaveli *Tigrisbőrös lovagja*, vagy az ismeretlen szerzőjű, 1187-ben írt orosz *Igor-ének*.
- 17 Pl. Václav Hanka a cseh „Királyudvari kézirat”-ot. „A húszas években Kollár lírai pánszlávizmusa, Čelakovský népköltési antológiája és Hanka kézirat-hamisításai ösztönző mintaként bátorították a cseh irodalmiság felnőtté válását. A tudomány nem csupán legitimációs bázist keresett a »régie emlékekben«, de a cseh »népiség« eredeti karakterét is ezekből az irodalmi misztifikációkból igyekezett kiolvasni.” BERKES Tamás, *A népiség eszménye a cseh reformkor irodalmában = A Nemzet Kalogánya: Kálmán C. György 60. születésnapjára*, szerk. VERES András, mts. JENEY Éva, Bp., reciti, 2014, 34.
- 18 Ilyen az Elias Lönnrot által összegyűjtött és megszerkesztett finn eposz, a *Kalevala* (1835, 1855), majd ennek mintájára készült el az 1850-es években a Friedrich Reinhold Kreutzwald által összeállított észt *Kalevipoeg* (első, német nyelvű kiadása: 1857–1861).
- 19 Erdélyi János 1846-ban már „néhai” jelzővel említi nevét, mivel 1832-ben készített kéziratos akadémiai gyűjteményére ez volt ráírva: *Néhai Mindszenty Dániel gyűjteménye u.m. egy bevezető értekezés; I. rész 188 db., II. rész 40 db., III. rész 57 db., hangjegyes 88 db.* Idézi KODÁLY Zoltán, *Visszatekintés*, s. a. r. BÓNIS Ferenc, Bp., 1964, II, 156.

A régi s mai köznépi daloknak egybegyűjtése is tetemes hasznára lehetne a magyar literatúrának, s kivált szolgálhatna kalauzul azoknak, kik eredeti magyar daljátékokat muzsikára tenni szándékoznak. Ezekben látnák meg a valódi magyar ízlést lebegni, s e szerint a körületekhez képest hamarabb megtalálhatnák az eredetiség nyalka zománcát. [...] Mint Dugonics a példabeszédeket, úgy én a népdalokat különböző vidékű lakosok közt szedegetem. Gömör, Torna, Abaúj, Zemplén, Szabolcs, Bihar, Heves vármegyékben vala alkalmam hosszabb üdeig mulatni, a népet különböző viszonzatokban láthatni [...], a tájokbéli dalokat lekötés végett magamnak elénekelni kikértem.²⁰

Ma már egyre nyilvánvalóbb, hogy a független nemzeti kultúra kiépítésén munkálkodó reformkori értelmiség a folklór számos területét, műfaját (a babonás szokásoktól és ráolvasásoktól az ünnepi köszöntőkön, a gyermekfolklóron és dajkarímeken át a társadalmi és morális panaszdalokig, a halottsiratásig, illetve a paraliturgikus vallássosság különböző megnyilatkozási formáiig) azért hagyta figyelmen kívül, mert nem a maga valóságában, hanem a populáris kultúra, a közköltészet szűrőjén keresztül ismerte azt.²¹ Nemcsak azok a gyakran emlegetett 18–19. századi írók, költők, tudós papok és patrióta mecénások (mint például Szirmay Antal, Jankovich Miklós, Aranka György, Kresznerics Ferenc, Dugonics András vagy Pálóczi Horváth Ádám), akik az ún. „öntudatlan népiesség” és a nemzeti nyelv és hagyomány értékeinek mentése, megőrzése jegyében tevékenykedtek, de Csokonai, Arany, Petőfi és Erdélyi János is kettős kultúrában élt. Tudniillik a tanult és intézmények által terjesztett, rendszerint idegen nyelvű (házánkban latin és német) elit, zárt, ún. „kis” *hagyományban*, illetve a széles néptömegek által létrehozott, anyanyelvű ún. „nagy” *hagyományban*, azaz a folklorikus, szájhagyományozó kultúrában.²² Az írástudók (elsősorban diákok, papok és tanítók) által létrehozott és működtetett közköltészet mediátori szerepet tölt be nemcsak az irodalom és a népköltészet, hanem a tágabb értelemben felfogott „nagy hagyomány”, az oralitásban élő népi kultúra és a „kis hagyomány”, az elit kultúra között. A névvel ismert írók-költők a közköltészet közvetítésével álltak cserekapcsolatban egymással és az európai irodalmi, illetve folklorikus hagyománnyal. E kétpólusú kulturális örökség, illetőleg rendszer között a kéziratok daloskönyvek, a ponyvák és kalendáriumok, az iskolai színjátékok és népszínművek által terjesztett közköltészet közvetített, s nyelvileg, tartalmilag és műformáit tekintve is erősen hatott mind a szájhagyományozó folklórra, mind pedig az irodalomra. Ezt a keveredést, kölcsönhatást, a közköltészet mediátori és médium szerepét²³ láthatjuk Kultsár István népdalközléseiben, a Hasznos Mulatságok köznépi dalaiban, Pálóczi Horváth 1813-ban lezárt

20 Uo., II, 159.

21 Vö. Csörsz Rumén István, *Pönögei Kis Pál, avagy Petőfi és a közköltészet = Ki vagyok én? Nem mondom meg: Tanulmányok Petőfiről*, szerk. SZILÁGYI Márton, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014, 203–226.

22 A definíciót Redfield nyomán lásd BURKE, i. m., 40.

23 E kettős funkcióról: KÜLLÖS Imola, *A dramatikusan hagyomány nyomai a 18. századi magyar kéziratok közköltészetben* (konferencia-előadás, Nyitra, 2012. szeptember), megjelenés előtt.

Ötödfélszáz énekeiben,²⁴ Czuczor Gergely verseiben²⁵ és mindazokban a kéziratos dalgyűjteményekben, amelyeket előbb az Akadémiához, majd Erdélyi népdalgyűjtésre buzdító felhívásai után a Kisfaludy Társasághoz küldtek be nemzeti hagyománymentés címen.²⁶

A paraszti származású, ám világot járt Erdélyi János több tekintetben is kiemelkedett kortársai közül, hiszen nemcsak igen széles körű olvasottsággal bírt, de személyes tapasztalatokat is szerzett a népköltészetéről és egyéb néphagyományokról. Kiemelkedő volt zenei érzéke és műveltsége is. Németországi útja során 1844-ben találkozott Jacob Grimm-mel, s feljegyezte róla útinaplójába:

Egyenesen a népköltészet, hit, regék, mondák és hagyományok felől kérdezősködött. Mit remélek, van-e még sok emlék a népnél. Van-e régi vallásról nálok emlékezet. Vannak-e tiszta magyar típusú regék, mert amiket Majláthtul²⁷ ismer, azokban sok van vegyes, rokon némettel, tóttal... de az semmi – mondá – meg kell tisztogatni, kiválogatni, mi magyar, mi nem. [...] Ő most egy német mythológián dolgozik. Vannak-e saját istenek? Mondék egyet-mást. Hol beszélnek legtisztábban a magyar nyelvet? Melyik a legtisztább magyar vidék?²⁸

Engem Erdélyi folklorisztikai nézeteivel kapcsolatban elsősorban az foglalkoztatott, hogy ez a kétségkívül sokoldalú tudós – de korántsem szobatudós – korának milyen folklorműfajait ismerte és értékelte.²⁹ Számos írásából és a Jacob Grimm-mel folytatott beszélgetés imént idézett vázlatából is kitűnik, hogy sokat tudott a szájhagyományról, a parasztság korabeli szociális viszonyairól, mentalitásáról és a népnyelvről. Az

24 Vidéken élvén és gazdálkodván Pálóczi Horváth Ádám egyrészt a kollégiumi diákköltészet formaműfaji és stílusági hagyományait megőrizve írta alkalmi verseit, másrészt sohasem szakadt el teljesen a szájhagyományozó falusi kultúrától. Levelezéséből kitetszően nem egyszer hallotta énekelni és látta táncolni a somogyi-zalai népet, alkalmasint parasztlakodalmakon, szüreti borozásokban is részt vett, hiszen az általa értékesnek és réginek tartott, s ezért feljegyzett (úgymond: a „feledéstől megmentett”) dalok szövegei között számos népszokás és lírai dal (ill. daltöredék), mi több: ballada is van, részben eredeti formában, esetleg továbbköltve vagy parafrazeálva. A kérdésről bővebben: KÜLLÖS Imola, *Pálóczi Horváth Ádám és a néphagyomány = Magyar Arión: Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről*, szerk. Csörsz Rumen István, HEGEDŰS Béla, Bp., reciti, 2011, 305–317 (vö. Uő, *Közkézen, közszájon, köztudatban: Folklorisztikai tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 2012, 276–288).

25 Vö. MÓSER Zoltán, *Körülvesznek engem a dalok: A népdalgyűjtő és népdalíró Czuczor Gergely*, Zsámbék–Dunaszerdahely, 2000.

26 Az ún. Erdélyi-hagyatékáról és a kötet szerkesztő válogatási szempontjairól, javításairól az emlékülés dolgozatai közül: Csörsz Rumen István, *A Népdalok és mondák közköltészeti forrásai*, ItK, 118(2014), 611–628.

27 Majláth János (1786–1855) *Magyarische Sagen, Märchen und Erzählungen* (Brünn, 1825¹; Stuttgart és Tübingen, 1837²) c. munkájáról van szó, melyet később Kazinczy Ferenc lefordított, s Kazinczy Gábor adott ki (1864). E gyűjtemény által ismerhette meg a művelt külföld a magyar „népszellemet” (*Volksgeistet*).

28 ERDÉLYI János, *Úti levelek, naplók 1844–45*, vál., szerk., bev. T. ERDÉLYI Ilona, [Győr], Tarandus, 2012, 338.

29 A prózai folklorműfajokra (*mese, monda, adoma, igaztörténet*) nem térek ki, mert ezekről Erdélyi sokkal kevesebbet írt, mint a verses folklorról. A mesékkal az emlékülés előadásai közül részletesebben foglalkozik: GULYÁS Judit, *Erdélyi János meseértelmezéséről*, ItK, 118(2014), 629–653.

által szerkesztett *Népdalok és mondák* három kötete – mely tematikus csoportokban közli anyagát – műfajilag és nyelvileg mégis sokkal szegényesebb, mint a korabeli népköltészet lehetett. A népdalszövegek tájnyelvi-népnyelvi kifejezései a kor szokásához híven „irodalmiasítva” vannak, a dalok funkciójáról és „használóiról” pedig gyakorlatilag semmit nem tudunk meg. Igaz, ő az Akadémiához és a Kisfaludy Társasághoz beküldött kéziratos gyűjteményekből dolgozott, nem pedig a saját emlékeiből, feljegyzéseiből.³⁰ Saját népköltési gyűjtéséről jóval később, egy 1864-ben kelt levelében így írt Gregussnak:

A népköltési gyűjteményre semmi észrevételem, legföljebb azon örömem, hogy engem is jónak talált a Kisfaludy-Társaság iránta megkérdezni. Ami a szerkesztést illeti, én tizenkét esztendő óta egész más pályára mentem által, így oda vissza már nem térhetek. Mindamellet figyelmem folytonosan rá volt függesztve a tárgyra s gyűjtöttem is. Ami kezem közt van, a rendes vidéki gyűjtők sorában én is elő fogom adni. Dal, mese, közmondás, főleg ez utóbbi, egész sereg; került elő némi apróság is [...].³¹

Erdélyi János néphagyomány-ismerete ugyanakkor nemcsak földrajzi, de műfaji tekintetben is szélesebb körű és alaposabb volt, mint tanult kortársaié. A *Népdalok és mondák* szerkesztése után kényszerű lehetőség volt újlag közel kerülni az élő folklórhoz, mivel 1849 őszétől 1850 augusztusáig egy kis zempléni faluban, Cselejen élt. Élénken foglalkoztatta a helyi népi kultúra, följegyezte a számára feltűnő szokásokat, szólás-mondásokat, az ott hallott és tanult magyar népdalokat (szám szerint tizenhetet, köztük egy új stílusú népballada, a *Bárókissasszony és a gulyás*³² 3 szakaszos változatát). Néhány népies műdalnál azt is megjegyezte, melyik dalszerző dallamára éneklik! Ezen kívül három, kelet-szlovák nyelvjárású népi szöveget³³ (egy lírai *dalt*, egy váratlan halálesetről készült *hírverset* és egy *újévi szokásdalt*) is leírt hallomás után. Bár a helyi dialektusban elhangzott dalokat nem értette tökéletesen, kiváló zenei hallásának köszönhetően meglepően jól jegyezte fel, és több-kevesebb sikerrel megpróbálta lefordítani. Folklorisztikai szempontból igen tanulságosak a szlovák szövegekhez fűzött kommentárjai.

1850-ben Újév napjáról például az alábbi sorokat olvashatjuk naplójában:

30 Hogy ezek a kéziratok mit és milyen minőségben tartalmaztak, mennyire „dolgozták át” az eredeti szájhagyományt, bővebben: Csörsz, *A Népdalok és mondák...*, *i. m.*

31 Sárospatak, 1864. július 24. ERDÉLYI JÁNOS *Levelezése*, II, s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, Bp., Akadémiai, 1962 (*A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai*, 3), 319. Sajnos az akkor már Sárospatakon tanító Erdélyi János hagyatékából nem került elő ez a vegyes tartalmú népköltési gyűjtemény.

32 E ballada legkorábbi följegyzése Vargyas monográfiája szerint 1864-ből való. VARGYAS Lajos, *A magyar népballada és Európa*, Bp., Zeneműkiadó, 1976, II, 756–760 (122. sz.). Ehhez képest a típust már megtaláltam Költő Sámuel 1854-re datált kéziratos énekeskönyvében (Kolozsvár, Akadémiai Kvt. MSU 1128 [kolligátum 2. darabja]). Erdélyi feljegyzése viszont még ennél is korábbi négy évvél.

33 Erdélyi a „lány” és „kemény” szlovák mássalhangzókat a magyar helyesírásnak megfelelő betűkkel jegyezte le. Egyediségük miatt nemcsak betűhíven adom közre, hanem dőlt betűvel Gyivicsán Anna – részben a nyelvjárású szöveg átírási szabályait követő – szlovák ortográfiájú átírásában, ill. a fordításból hiányzó szakaszok nyersfordításával. Szakszerű és önzetlen segítségét ezúton is hálásan köszönöm.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 5. szám

A népdalok iránti vonzalom folyvást uralkodik bennem. Az idevaló nép jó dalos. Különösen van sok alkalmi dala, s egészen sajátos szokása. Példaul mikor a házasságok összeeskettettek, a pap udvarán, sőt midőn a lakodalmas háztól kiindulnak is, már foly a dal, neki eresztett teli torokból. Új év napján az egész falu daltól hangzik. A szolgálatot változtató legények korcsmában ülnek, isznak, majd az utzán végig ordítják bucsudalukat. Ilyen már az itt következő:

Prisol mi novi rok ³⁴ I nova nyedzela Sednyem szebe za sztol Platz mi panyi moja.	<i>Prišol mi novi rok³⁵ I nova ňedzela, Sedŋem sebe za stol, Platz mi paŋi moja.</i>	Eljött az új esztendő, És az új vasárnap; Asztalhoz ülök magamnak: Fizess ki, asszonyom.
Praz rok si platzila Scsортámi gyablami A teraz mi viplatz Z bilina taljarmi	<i>Praz rok si platzila S čortami, dablami, A teraz mi viplatz Z bilina taljarmi.</i>	Éven át fizettél Ördöggel pokollal De mostan fizess ki Fehér tallérokcal.
Siroti, siroti Veljo vasz podvetze Prisol novi rocsok Dze zse pozejetze?	<i>Siroti, siroti, Veljo vas podvetze? Prišol novi ročok Dze že podzejetze?</i>	Árváim, árváim, Ki fogad be [titeket]? Megjött az új év, Hová, merre lesztek?
A ktore ma otza, Tojzde gu otzovi A ktore ma matku Tojzde gu matzeri	<i>A ktore ma otza, Tojzde gu otzovi, A ktore ma matku, Tojzde ku matzeri.</i>	A kinek van apja, Megyen az apjához, A kinek van anyja Megyen az anyjához.
A ja nyebosatko Raz nye mam gu komu, Od szlusbi do szlusbi Toracsenu bohu.	<i>A ja ňebošatko Raz ňemam gu komu, Od slušbi do slušbi, Doručenu³⁶ bohu.</i>	De én istenadta Nincs a kihez menjek. Szolgálatból szolgálatba, Isten akarátára bízva.
Dzekujem tzi panyi Za tvoj pohar vina, Zse ti me tzali rok Telo razi bila.	<i>Dzekujem tzi paŋi, Za tvoj pohar vina, Že ti me tzali rok Telo razi bila.</i>	Köszönöm, asszonyom, A pohár borodat, Hogy te egész évben Sokszor megvertél.

34 1850. jan. 1.; ERDÉLYI, *Cseleji napló...*, i. m., 2–3, 121.

35 A fordító, Gyivicsán Anna megjegyzése: „Az átírásban a népi szövegek szokásos átírását követtem, nem változtatva Erdélyi hallás utáni lejegyzésein sem. Kitűnően kihallotta, hogy a kelet-szlovák nyelvjárásban nincs hosszú magánhangzó. Alig egy-két hibát vétett.”

36 Az eredeti szóalak minden bizonnyal félrehallás eredménye. (Gy. A.)

ItK
Irodalomtörténeti Közlemények
2014. CXVIII. évfolyam 5. szám

Istsek tzi dzekujem za tvojo nauku Zse si mi nye zlamala Nohu ljebo ruku.	<i>Ištšek tzi dzekujem Za tvojo nauku, Že si mi ņezlamala Nohu ljebo ruku.</i>	<i>S azt is köszönöm Azt a tudományod, Hogy nem törted össze Lábamat s karomat.</i>
--	--	---

Prisol mi novi rok, Czo mi bozse ponyej Zarozslami draska, Od matzeri mojej.	<i>Prišol mi novi rok, Čo mi bože poňej? Zaroslami draška, Od matzeri mojej.</i>	<i>Megjött az új év, Mit érdekel engem? Benőtt az utacska, Anyámhoz vezető.</i>
---	--	---

Zarozslami draska, I zdrobnu verbinu Do matzeri mojej Hodzidz na hojtzzinu.	<i>Zaroslami draška, I zdrobnu verbinu, Do matzeri mojej Hodzidz na hojtzzinu.</i>	<i>Benőtt az utacska És az apró füzes, Nem fogok anyámhoz Lakomára járni.</i>
--	--	---

[...] Mai napomat nem gazdagíthatom jobbal, mint ha ide irom a következő tót népdalt, a nép ajka után:

Zahutselyi hori Zahutselyi lyeszi Dze zse mi podzelyi Moje mladi csazi [?].	<i>Zahutšeli hori, Zahutšeli lesi, Dze že mi podzeli Moje mladi časi?</i>	<i>Megzognak a hegyek, Megzognak az erdők, Hova mentek Az én ifju ideim.</i>
--	---	--

Moje mladi csazi [?]. Nye uzsili kraszi Mojo mladi lyeta Nye uzsili szveta.	<i>Moje mladi časi Ňežili krasí, Mojo mladi leta Ňežili sveta.</i>	<i>Az én ifju időm. Nem élte örömét³⁷ Az én ifju nyaram Nem élte világát.</i>
--	--	--

Mladostz mojo mladostz Idzes mi na marnostz A to sitzko za to Pre moju ny zbalnostz	<i>Mladoštz, mojo mladoštz, Idžeš mi na marnoštz, A to šitzko za to Pre moju ņezbalnoštz.</i>	<i>Ifjuság én ifjuságom, Semmibe méggy nekem És ez mind azért Az én nem bánásom miatt</i>
--	---	---

Zahutselyi hori, Hutsel zselyini haj Zaplakalo dzvitse Zaplakal i šuhaj	<i>Zahutšeli hori, Hutšel želini haj, Zaplakalo dzivtše, Zaplakal i šuhaj.</i>	<i>Felzúgtak az erdők, Morajlott a zöld liget, Sírva fakadt a leány, Sírva fakadt a legény is.</i>
--	--	--

Dzvitse [!] ³⁸ zaplakalo Zse se nye vidalo,	<i>Dzivtše zaplakalo, Že še nevidalo,</i>	<i>Sírva fakadt a leány, Hogy pártában maradt,</i>
---	---	--

37 Több utólagos javítással.

38 A fordító megjegyzése: Erdélyi tévesesen *dzvitse* szóalakot írt, helyesen: *dzivtše* 'leány'.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 5. szám

A suhaj zaplakal *A šuhaj zaplakal,* *S zokogott a legény,*
Zse dzvitse nye dosztal *Že dzivtše nedostal.*³⁹ *Hogy nem övé a leány.*

Egy akkortájt született *hírvershez* (?) Erdélyi a következő megjegyzést fűzte:

E népdalt egy tót leány költötte Kozmán vagy Kolbásán, ki mind a két szemére vak volt. Egy leányt agyon ütött a kölyü vagy mi, és a szeretője, a legény elment a vakhoz, hogy énekelné meg a leányt; s a vak dalnoknő a föntebbi népdalt rögtönözte.⁴⁰

Prisla mi novina	<i>Prišla mi novina</i>	Ujság jött nekem
Lasztoczko mлина	<i>Lastockoho mлина,</i>	A lasztóczi malomból,
Zse moju milocku	<i>Že moju miločku</i>	Hogy az én kedveskémet
Csarna zsem prikrila.	<i>Čarna žem prikrila.</i>	Fekete föld borítja.
A ked ju prikrila	<i>A ked ju prikrila,</i>	És ha őt befödte
Sama szebe vina	<i>Sama sebe vina,</i>	Magának tulajdonítsa,
A natzo wona se	<i>A na tzo vona še</i>	Miért enyeleg ő
Pod szupami ikra	<i>Pod šupami ikra?</i>	A garád alatt. ⁴¹

Van Erdélyinek olyan folklorisztikai vonatkozású naplóbejegyzése is, amely a jövőben elvégzendő elméleti és gyakorlati munkáról szól:

A Kisfaludy-Társaságnál nem volna hasztalan igyekezet jutalomkérdésül tenni ki: Adasék elő és pedig itészetileg (critice) miben áll a magyar népdalok ereje, szelleme, eredetisége. Vagy ha ez nem, tehát így: Jegyeztessenek össze az eddig ismert népköltészeti gyűjteményekből a sajtáságos szólásformák, magyar idiotizmusok.⁴²

A mintegy másfél hónapig vezetett (valószínűleg töredékes) naplóból az derül ki, hogy már két éve készen van egy magyar szólásokot és közmondásokat tartalmazó gyűjteménnyel,⁴³ s ezt bővítgetve Cselejben is számos, frissen hallott népi szófordulatot, időjárásiról, tájszavakat és gyermeknyelvi szótakat jegyzett le:

39 A dal variánsai *Zahučali hory* kezdettel többek között a következő kiadványokban található (az adatok összegyűjtéséért Gyivicsán Annának mondok köszönetet): JÁN KOLLÁR, *Národné zpievanky*, Bratislava, 1953, I, 210–211; *Slovenské spevy*, I, ed. Ladislav GALKO, Bratislava, 1972 [az 1880-tól megjelenő sorozat újrakiadása], 290, 231. sz. (gyűjtő: M. Laciak, 1880, Novohrad/Nógrád); GREGOR PAPUČEK, *Zahučali hory: Ľudové piesne s pod Piliša*, Bp., 1983, 300; KRUPA András, *Spevy našich Slovákov – A hazai szlovákok énekei: Válogatás Krupa András gyűjteményéből*, Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2004, 282. sz.

40 1850. jan. 7. ERDÉLYI, *Cseleji napló...*, i. m., 10, 124b.

41 Helyesen: *A kazlak tövében*.

42 1850. jan. 21. ERDÉLYI, *Cseleji napló...*, i. m., 19, 129.

43 Itt olvashatjuk 1851-ben kiadott közmondásgyűjteménye bevezető tanulmányát is. Lásd még: *Közmondásokról* = E. J., *Nyelvészeti és népköltészeti...*, i. m., 171–191.

Mióta Pesttől távol vagyok, emlékezeti dolgokon kívül, miket ide írni fölösleges, néhány hallott közmondást jegyeztem össze életből és könyvekből. Nekem a magyar közmondások eddig is kitűnőleg bírták figyelmemet, minek tanuja egy jó kötetre menő kézirat, mely két esztendő óta hever, s a magyar közmondásokat hozza betűrendben. Azok egy részét magam jegyezgettem össze, más részét Kis Viczay, Molnár (?) ha jól emlékszem volt kunkapitány, aztán Szenczi Molnár szótára, Szirmay, Dugonics gyűjteményei szerint irtam össze. Most az említett kézirat még az itt következőkkel fog gyarapodni, ha ugyan egynémelyik már meg nincs abban: [...]

Ezután 73 közmondás, szólás és idióma következik. Másutt, magát hozva fel követendő példaként hosszasan fejtegeti, hogyan kell jól előadni a magyar népdalokat:

Mióta e vidéken vagyok, sokat daloltam népdalaink közül. Némelyek, izlés emberei, és zeneértők, mint Horváth Tamás, ki maga is jól dalol, Lónyai G., Kandó Kálmán, Kazinczy Gabor [!] tetszésökkel tiszteltek meg, s így mégis lehet benne valami, hogy jól éneklek népdalainkat. Ideírom, mire kell figyelni szerintem a népdalok előadásában.⁴⁴

Ez a szakszerű, ritmuspéldákkal illusztrált eszmefuttatása és gyakorlati tanácsai népzene kutatóink, sőt előadóink számára ma is megszívlelendők.

Úgy hiszem, a hosszúra nyúlt cseleji tartózkodás folklorikus élményanyaga is hozzájárult ahhoz, hogy 1851 nyarán Pestre visszatérve újabb felhívást adjon közre: *Gyűjtsük a hazai népszokásokat* címmel.⁴⁵ A népszokások, mi több, a szokásokat indukáló, azokkal együtt járó *hiedelmek* vagy a szólásformák összegyűjtését azért tartotta fontosnak, mert mindezekben a magyar néplélek, az „élet formája” (mai szóval: az erkölcsi normarendszer, a helyi társadalmi és szociális viszonyok) visszatükröződését látta: „Mikor tehát a szokások sürgettetnek, ezáltal csak kulcsot keresünk a népek kedélyének, életének formái nyilatkozásaiból” – írta.⁴⁶ Felsorolja, mikre gondol, mindenekelőtt az *életfordulás* szertartásokra:

44 A kétlapnyi zenei-metrikai fejtegetést T. Erdélyi Ilona készülő monográfiája teljes terjedelmében idézi.

45 Tíz évvel később, az első publikált népszokásgyűjtemény előszavában RÉSŐ ENSEL Sándor erre a felhívásra nem hivatkozik, amikor a hazai szokásgyűjtés történetét és fontosságát vázolja: „A népszokások egybegyűjtése, régi óhajta nemzeti irodalmunknak, a Kisludytársaság 1862-ik évben több lapokban, így a Vasárnapi újság 319 lapján is tett felhívást e téren, s indokolá a népszokások egybegyűjtésének hasznát; de a gyűjtemény, melynek oly régen kellett volna világ elé lépni, ez ideig sem jelent meg. Magam is foglalkozván a népszokások összegyűjtésével, és már 1861-ben a Nefelejts 141/36 számában, és így tovább 1864. év végéig, 35 népszokást tévén közéz, kötelelességszerűnek ismertem gyűjteményemmel fellépni. A szokások, melyek itt egybegyűjtvék, nemzetünk szellemének kifejezései. Nyelvben, szokásban él a nemzet, mond Kővári, s míg a nyelv, nemzeti irodalom művelése, életfeltétel; szintén az a nemzeti szokások ápolása, nemesítése; hazafiúi kötelesség ezeket búvárlani, s ha viharok fenyegetik azt, fiatal nemzedéknek emlegetni, hogy öröksége gyanánt tekintse.” *Előszó = Magyarországi népszokások, összegyűjté RÉSŐ ENSEL Sándor, Pest, 1866.*

46 ERDÉLYI János, *Gyűjtsük a hazai népszokásokat* (Pesti Napló, 1851. aug. 7., 8., 425. és 426. sz.) = E. J., *Nyelvészet és népköltészet...*, i. m., 256 (24. sz.). A felhívás után a Pesti Napló szerkesztőjét, Bánfay Simont haditörvényszék elé idézték. Végül is a „felelősségre vonás elmaradt, de a gyűjtésből nem lett semmi, mert az újabb felszólításra, a gyűjtőmunka megindítására nem volt lehetőség. A Kisludytársaság erkölcsi támogatása éppúgy hiányzott, mint a közönség érdeklődése. (Annyiban igaz volt a haditör-

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 5. szám

születés vagy keresztség, házasság vagy lakodalom, halál vagy temetés [...]. De vannak ezeken kívül *ünnepek*, sátorosok és kisebbek, ünnepélyek, névnapok, lakozások, szüret, aratás, vásár, búcsú, stb. melyeket lehetetlen mind előszámlálni.⁴⁷

Több olyan példát is idéz, amelyben a szokásmagyarázó hiedelemháttérre is rá kell kérdeznie gyűjtőnek:

Megjegyzendő pedig mindezeknél annak kitudása, miért van ez *így*, az *úgy* [...]. Például miért viszik ki a temetőbe a halottat lábbal előre? Miért csinál keresztet, mikor indulni akar a palóc kocsis a porba lovai előtt? Miért mennek nagypénteken hajnalkor, azaz napfeljötté előtt vízért a leányok? Mire jó az a korán merített víz? Mit jelent az, hogy néhol egy falat kenyert és sót összekötve tesznek a menyasszony kebelébe? Ezeket, ha meg tudja is fejteni magának a kérdező, mindamellettt hagyja mindig a nép fiára megfajtásokat, mert az a mód, amint ő magát kimagyarázza, szinte igen fontos, tudni méltó.⁴⁸

Erdélyi felhívja a figyelmet a szokásokkal együtt járó „előítéletek, álokok” (azaz a mágikus cselekedetek, tilalmak, tabuk) kitudakolásának fontosságára is. Ezekből néhányat fel is sorol:

Előítélet pl. hogy a mennykő által meggyújtott épület égését zápor sem olthatja el; hogy a kígyó, akár mint összevágják is, meg nem döglök naplement előtt; hogy a fecskéfészket nem jó leszúrni a tornác alól, mert a tehen vörös tejet ad; hogy szent György napra virradóra boszorkányok a tehenet megrontják; hogy kutya szőrivel kell füstölni a kutyaharapást; hogy a szenes víz használ az ijedés ellen, stb. végtelenül. Minthogy minden efféle előítéletes szertartás bizonyos bevett szólásformák elmondásával történik, ezek is följegyzendők. [...] [Itt egyértelműen a ráolvasásokra, mágikus erejűnek hitt rigmusokra utal. – K. I.] Például, mikor a falusi gyermek először eszik gyümölcsöt az esztendőben, így mentőszóval, varázsigével *él*: „Ujság hasamba, betegség pokolba! Akkor fájjon a hasom, mikor magam akarom”.⁴⁹

Már ebben a felhívásban, de később (1859 novemberében) is eladdig mások által figyelemre sem méltatott folklórműfajokat: kilenc *gyerekmondókát*⁵⁰ és másfél *altatódalt* jegyzett fel.⁵¹

vényszéknek, hogy a cikk valóban tele van keserű politikai célzásokkal) – kommentálta T. Erdélyi Ilona ezt a folklórisztika-történeti szempontból úttörő jellegű felhívást. *Uo.*, 361–362.

47 *Uo.*, 257.

48 *Uo.*

49 *Uo.*, 257–258.

50 Ebből egy töredékes, számomra teljesen értelmezhetetlen szövegű.

51 ERDÉLYI, *Nyelvészeti és népköltészeti...*, i. m., 96–98 (4–5. sz.).

Erdélyinek a különböző funkciójú és műfajú néphagyományokat egységben látó szemlélete kitetszik abból is, hogy nemcsak a népdaloknál,⁵² de a szokások esetében is figyelmeztet a dallam fontosságára: „a szokásoknál dal és tánc és zene, és egyéb adalékok is együtt találhatók; s hogy e részbeli törekvésünk sikerre vigyen, mindennek föl kell jegyeztetni”.⁵³ Sajnos ez a felismerés a kellő szakértelem és technikai lehetőségek híján csak két emberöltővel később, a 20. század első évtizedében, Vikár Béla fonográfus, gyorsíró és fényképekkel is dokumentált gyűjtésében válhatott modell értékű gyakorlattá.⁵⁴

Erdélyi János az 1840-es évek elején a finn népköltészetben – elsősorban Lönnrot *Kalevalájában* – fedezte fel azokat az esztétikai értékeket, amelyeket a népből megújuló nemzeti költészet erényeinek ítélt: *eredeti, jellemzetes, azaz egyéni*.⁵⁵ A negyvenes évek elején került kezébe a német író, Talvj köteté,⁵⁶ amely a kor divatjának megfelelően különböző népek népköltészeti alkotásait, köztük észak-európai (svéd, dán,⁵⁷ skót) balladákat tartalmazott. Az északi népek balladáinak fordításával⁵⁸ egy, hazánkban még alig ismert, de Nyugat-Európában már irodalmi divatot teremtő népi műforma poétikai értékére hívta fel a figyelmet,⁵⁹ hasonló műfajú és stílusú költemények írására ösztökélve költőtársait (többek között Gyulait és Aranyt). A műfaj nemcsak az elméletírót, a költőt, hanem később a népköltészet gyűjtőjét is érdekelte. Tulajdonképpen Erdélyi adta a ballada első elvi-elméleti megfogalmazását.⁶⁰ Ortutay Gyula szerint kitűnőek a ballada eredetéről, fogalmáról és történeti korokról adott meghatározásai.

52 Anyagiak híján a Kisfaludy Társaság sajnos csak tizenkét kottás népdalt tudott kiadni két füzetben, Fogarasi János közreműködésével. A többi, Fogarasinak elküldött leközölt népdal odaveszett a szabadságharc alatt. Két reformkori zeneértő népdalgyűjtő, Udvardy János és Mindszenty Dániel kottás gyűjteményei pedig 1943-ig kéziratban várták Kodály általi felfedezésüket és méltatásukat. Bővebben az emlékülés dolgozatai közül: ALMÁSI István, *19. századi kottás dalgyűjtemények tartalmi hasonlóságai és különbségei*, ItK, 118(2014), 654–660.

53 ERDÉLYI, *Nyelvészeti és népköltészeti...*, i. m., 258.

54 Vikár Béla *Népzenei és népköltési gyűjteménye: Első munkafázis (DVD-ROM)*, szerk. SEBŐ Ferenc, szöveg. gond., jegyz., szövegmagyarázatok KÜLLŐS Imola, Bp., Hagyományok Háza–Néprajzi Múzeum–MTA Zenetudományi Intézet, 2009.

55 1842-ben *Finnország népköltészete* című cikkében Lönnrotra és a *Kalevalára* hivatkozva dicsérte a „sajátosságos és eredeti bélyegű finn népköltészetet”, „tán egyedül e néptörzs mutathat elé minden ágból őskori nagyszerű költészetet, mely nemcsak szépsége, hanem eredeti- s nemzetiségi tekintetéből is más fajok költészetével, egy Ossziánnal állandóan mérkőzhetik”. Regélő Pesti Divatlap, 1842, II/23, 183.

56 TALVJ [Therese Albertine Luise von JAKOB-ROBINSON], *Volkslieder*, Leipzig, 1840.

57 A *Sírijában az anya* című dán népballadát 1842-ben fordította, és a Regélő Pesti Divatlap 1844. évi I/9. számában tette közzé, a többi északi balladát 1852-ben fordította le. Vö. T. ERDÉLYI Ilona, *Az észak-európai balladaköltészet és Erdélyi János* = Uő, „Pályák és Pálmák”..., i. m., 158–182.

58 Tizenhárom ballada fordításáról tudunk Wolff és Talvj német gyűjteményeiből. Vö. ERDÉLYI János *Összes költeményei*, utószó T. ERDÉLYI Ilona, s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, IVANCSICS Evelin, VÁRADI Eszter, Piliscsaba, PPKE Bölcsészettudományi Kar, 2007 (Kötelező Ritkaságok, 6).

59 „Ha egyéb nem, az előadási hang, a balladái menet már megérdemli, hogy a mi gyakran szétfolyó módjaink mellé elsajátítsuk” – írta *Népköltészet és kelmeiség* című tanulmányában: ERDÉLYI, *Nyelvészeti és népköltészeti...*, i. m., 199.

60 *Magyar népballadák*, szerk., bev. ORTUTAY Gyula, vál., jegyz. KRÍZA Ildikó, Bp., Szépirodalmi, 1968, 16, 17, 92.

A fordításokon túl ő maga is írt balladákat, annak ellenére, hogy a klasszikus szépségű székely népballadákat – melyeket Kríza János csak 1863-ban adhatott ki a *Vadrózsákban* – ekkor még nem ismerte. A *Népdalok és mondák* I. kötetének *Románcok és rokon* című csoportjából kiderül, hogy a régi stílusú balladákból csak néhányat, a *Gunaras lányt*, a *Házasuló királyfit*, a ponyvai eredetű, de kéziratos forrásokban is fellelhető *Pávás lányt*, a *Kétféle menyasszonyt*, illetve a *Fehér Lászlót* ismerte ő és a hazai közönség, az Erdélyben igen népszerű *Három árvából* pedig csak egy két versszakos töredéket közölt.⁶¹ E fejezetben inkább a betyárballadák (például a ponyván is kiadott *Barna Péter*) és az ún. új stílusú balladák, például a *Halálra táncoltatott lány*, a *Megszólaló halott* vagy a *Meggyilkolt fonólány* (*Szűcs Marcsa*)⁶² balladája dominálnak.

Meggyőződése volt, hogy a magyar irodalom (s maga a jó népköltési gyűjteményeket használó, a művészi formába öntött népdalokat eltanuló nép is) sokat profitálhat a távoli, északi népek hagyományaiból. Felismerte a vegyes lakosságú területek néphagyományainak egymást kölcsönösen megtermékenyítő viszonyát. Ezzel jóval megelőzte saját korát, tulajdonképpen Bartók zeneikölcsönhatás-elméletéig jutott el.⁶³

Erdélyi János több tanulmányában (legelőször a Kisfaludy Társaságban 1842-ben elhangzott székfoglalójában⁶⁴) foglalkozott a magyar népdalköltészet meghatározásával és jellemzésével. Hegeliánus műveltségének és a korszellemnek megfelelően a népköltészetet a *nemzeti költészet legrégebb változatának* tekintette, mely akkor született, amikor még az egész nemzet egységes kultúrájú és azonos gondolkodású, társadalmi különbségek nélkül élő nagy „család” volt.

A 19. században általános *népdal – műdal* merev szembeállítást elveti, mondván: „Egy fának ága mindkettő”, de ezektől elkülöníti az ún. „természeti költészetet” (ez a *Naturpoesie* magyarítása).⁶⁵ Ez a költészet általában dallal-táncal együtt létezik, és Erdélyi szerint semmiféle esztétikai értéke nincs. Nem is tartotta tehát ezt a költészetfajtát népköltészetnek, hiszen „népköltészet alatt, józanon csak olyan költészet érthető, mely mindamelllett, hogy iskolázatlan tömegeből támadott, megüti a műbecsi mértéket”.⁶⁶ Ezzel szemben „úgy tetszik a természeti költészet mindig megmarad, különösen az alnépnél mocskos és szennyes versekben kópék és betyárok nyelvén; ezek az ízlés előtt ízléstelenség, nekünk trágárság, s mint ilyen, úgy tartoznak a népköltészethez, mint aranyhoz a salak”.⁶⁷ Csak feltételezhetjük, hogy Erdélyi a „természeti költészet” el-

61 *Népdalok és mondák*, I–III, kiad. ERDÉLYI János, Pest, 1846–1848, I, 399. sz.

62 A gyilkosságtörténetet ő maga is megverselte. A balladatípusról bővebben: TARJÁNYI Eszter, *Kritikát író költő, avagy verset író kritikus: A balladateoretikus és a balladaszerző Erdélyi János, valamint a meggyilkolt fonólány története*, ItK, 118(2014), 526–539.

63 Vö. BARTÓK Béla, *Népzenénk és a szomszéd népek népzeneje*, Bp., 1934. Erdélyi János, valamint Bartók és Kodály népzeneről vallott felfogásának közös vonásairól: T. ERDÉLYI Ilona, *Népköltészet, népzene – népi társadalom = Űő, „Pályák és Pálmák”, i. m., 47–59.*

64 Vö. *Népköltészetéről* = ERDÉLYI, *Nyelvészeti és népköltészeti...*, i. m., 101–109.

65 „Minden tarcs nélküli [tarthatatlan] tehát azon elmélet, mely a népi költést a költészet fogalmán kívüli, és különösen az úgynevezett műköltészet irányában átellenes birodalomná szakasztja el. Egy fának ága mindkettő, ha tetszik egy úr szolgái: az eszméé [...]” ERDÉLYI, *Népköltészet és kelmeiség...*, i. m., 196.

66 ERDÉLYI, *Nyelvészeti és népköltészeti...*, i. m., 194.

67 *Uo.*, 104.

nevezéssel elsősorban a szokás-, a rítus-, a mulattató, illetve a gyermek(játék)-költészet bizonyos műformáit, alkotásait jelölte, amelyek autochton „népi” karakterük lévén teljesen ismeretlenek voltak a hivatásos költészetben, az irodalomban, következésképp távol álltak a hagyományos esztétika által minősíthető költői alkotásoktól. E kategóriába sorolhatnánk a „képtelenségi költészet”-nek nevezett *halandzsát*, az erotikus, sokszor trágár szövegű lakodalmi *mulatódalokat* és a tánc közben mondott *kurjantásokat*, *rigmusokat*, esetleg a *latorénekeket* és *latrikánus dalokat*. Ám az is elképzelhető, hogy Erdélyi esztétikai rostján csak azok a népi alkotások, műfajok hullottak ki, amelyeket tartalmi, poétikai, nyelvi tökéletlenségük következtében nem tartott elfogadhatónak. Esetleg tendenciaszerűen az irodalmi megfelelők nélküli, „eredeti” helyi szokásokról, illetve a népnyelvet funkcióval együtt megjelenítő folklór műfajok (lakodalmi szokásdalok, vőfélyversek) mindegyikéről azt gondolta, hogy csak anyagát dolgozhatja fel kelmeszerűen, azaz emelheti magasabb szintre a népies műköltészet?

Egyébiránt feltűnő, hogy amikor egy német gyűjteményből vett grönlandi „gyász-dalt” (*siratóéneket*) idézve annak költőiségét méltatja,⁶⁸ nem említi meg a magyar halottsiratót, holott az ő korában még bizonyosan része volt a falusi-vidéki temetési szertartásoknak. Tehát vagy nem találkozott ezzel az archaikus rítusénekekkel, vagy ezt is csak a kelmeszerűen feldolgozandó, esztétikailag nem minősíthető népköltési műfajok közé sorolta.

Felvetett kérdéseinkre, kételyeinkre csak a kezéhez eljuttatott kéziratos gyűjtemények szövegkritikai áttanulmányozása után⁶⁹ kaphatunk pontosabb választ. Az első magyar népköltési gyűjtemények általános jellemzője az volt, hogy szövegeik átdolgozottak, stilizáltak, tehát nem teljesen hitelesek. A szerkesztők nemcsak az ízlésük szerint legszebbnek tartott alkotásokat válogatták ki a mások által jól-rosszul följegyzett dalokból, de gyakran „csiszoltak” is a túl nyersnek érzett népnyelven, és összevontak, egy dallá komponáltak különböző helyről származó változatokat, dalstrófákat.⁷⁰ Ez a gyakorlat általános volt a 18–19. századi nyugat-európai, valamint a cseh, szlovák és szerb népdalantológiák, népköltési gyűjtemények esetében is.

Éppen ezért a korszerű szövegfolklorisztika egyik megoldandó feladata a 19. századi magyar népköltési gyűjtemények – köztük az MTA Kézirattárában lévő ún. Erdélyi-hagyaték – hiteles, kritikai újrakiadása.⁷¹ A másik a 19. századi folklór-kutatás

68 *Uo.*, 196. Forrása: TALVJ, *i. m.*, 118–119.

69 Vö. Csörsz, *A Népdalok és mondák...*, *i. m.*

70 A témáról összefoglalóan: NIEDERMÜLLER Péter, *Adatok a magyar folklór szövegbázisának megkonstruálásához a 19. században = Népi kultúra és nemzettudat*, szerk. HOFER Tamás, Bp., 1991 (A Magyarságkutatás Könyvtára, 7), 15–23.

71 Eddig csupán néhány forrás anyaga jelent meg nyomtatásban: a) Petrás Ince János moldvai gyűjtései (MTAK RUI 8' 206/187) = DOMOKOS Pál Péter, RAJECZKY Benjamin, *Csángó népzene*, I. Bp., Zeneműkiadó, 1956, 33–129; b) Czuczor Gergely gyűjtései (MTAK RUI 8r 206/57) = MÓSER, *Körülvesznek engem...*, *i. m.*; c) Pongrácz Lajos gyűjtései (MTAK RUI 8' 206/65) = HÁLA József, KATONA Imre, *Pongrácz Lajos és „Ipoly táji” népdalgyűjtései = HÁLA József, Tudósok, kutatók, gyűjtők: Néhány fejezet a magyar néprajztudomány és muzeológia történetéből*, Bp., L'Harmattan–MTA BTK Néprajztudományi Intézete, 2014, 33–65 [első megjelenés: 1993]; d) Toldy Ferenc küldeménye (MTAK RUI 8r 206/61) = Csörsz Rumen István, *Toldy Ferenc küldeménye Erdélyi János Népdalok és mondák című kötetéhez = Építész a kőfejtőben*

úttörő elméleti tanulmányainak – Erdélyi János és a kortárs Kríza János, Gyulai Pál, Henszlmann Imre stb. írásainak – újraolvasása és -értékelése. Harmadik elodázhatatlan feladatunk pedig az elit irodalom, a közköltészet és a népköltészet *fogalmi elkülönítése* mellett egymást megtermékenyítő *kölcsönhatásuk* minél alaposabb filológiai dokumentálása, a források folyamatos, kritikai kiadása. Az elmúlt évtizedekben föltárt fontosabb 18–19. századi kéziratos énekgyűjtemények elemzése, publikálása, illetve az eddig három nagy tematikus forrásantológiában kiadott 18. századi vers- és dallamanyag⁷² – immáron közel ezer közköltészeti szövegcsalád – ez utóbbi célt szolgálja. E filológiai tanulságok tükrében mostani írásommal is Erdélyi műveinek újraolvasására és értelmezésére tettem kísérletet.

– *Architect in the Quarry: Tanulmányok Dávidházi Péter hatvanadik születésnapjára – Studies Presented to Péter Dávidházi on His Sixtieth Birthday*, szerk. HITES Sándor, Török Zsuzsa, Bp., rec.iti, 2010, 321–343; e) Romy Károly György gyűjteménye [részlet] (MTAK RUI 8r 206/172) = VOIGT, Romy Károly György..., i. m.; f) Petőfi Sándor népdalgyűjtése (MTAK RUI 8r 206/35) = PETŐFI Sándor *Vegyes művei: Útirajzok, naplójegyzetek, hírlapi cikkek és egyéb prózai írások*, s. a. r. NYILASSY Vilma, Kiss József, Bp., Akadémiai, 1956 (Petőfi Sándor Összes Művei, 5), 162–163. – *A Népdalok és mondák egyházi eredetű szövegközléseiről*: SCHRAM Ferenc, *A „Népdalok és Mondák” forrásaihoz*, Néprajzi Értesítő, 39(1957), 225–230.

72 *Közköltészet 1: Mulattatók*, s. a. r. KÜLLŐS Imola, mts. Csörsz Rumen István, Bp., Balassi, 2000 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 4); *Közköltészet 2: Társasági és lakodalmi költészet*, s. a. r. Csörsz Rumen István, KÜLLŐS Imola, Bp., Universitas, 2006 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 8); *Közköltészet 3/A: Történelem és társadalom*, s. a. r. Csörsz Rumen István, KÜLLŐS Imola, Bp., Universitas–Editio Princeps, 2013 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 14). A 3/B kötet *Közkerkölcs és egyéni sors* címmel 2015-ben jelenik meg.